

דמיון קר ומציאות מרגיזה

זיגמונט פרנקל: זיקנתה של מכשפה. סיפורים. סידרת ספרים בעריכת נתן יונתן. ספריית פועלים. הוצאת הקיבוץ הארצי השומר הצעיר. תל-אביב. 1980.

ס יפוריו של זיגמונט פרנקל מוכרים בחלקם לקוראי "עתון 77" ובייחוד הסיפור רב-ההיקף מביניהם, "התמנון", שנדפס זה לא מכבר. עתה הופיעו במקובץ בספר "זיקנת מכשפה", מתורגמים מאנגלית בידי מתרגמים שונים: עפרה בן-עמי, רבקה משולח, פרנסין שניצר, טובה רוזן-מוקד, נורית יערי, ענת מאיר, פזית פיין, אהרון אמיר, חיים באר ומשה רון; ריבוי המתרגמים נובע מכך שרוב הסיפורים נדפסו בשנים האחרונות בבמות ספרותיות שונות.

זיגמונט פרנקל נולד בפולין ב-1929. בהיותו כבן עשר נאסר אביו על ידי הרוסים ועקבותיו נעלמו. המשפחה נשלחה לסיביר וחזרה לפולין אחרי המלחמה. פרנקל חי חמש שנים באנגליה, ועלה ארצה ב-1952, אולם שפה זו, האנגלית, שבה חי פחות שנים משחי בארצות דוברות שפות אחרות — נעשתה לשפת כתיבתו הספרותית היחידה, וזאת בדומה לסופר יהודי אחר יליד פולין היושב בישראל וכותב אנגלית — ג'ון אוארבך.

מהיותי המביא-לדפוס של הקובץ הריני חשוד במידת-ימה בחוסר-אובייקטיביות בבואי לכתוב עליו רשימת-ביקורת. אכן, חיים אנו בעולם-ספרות קצת פאתאולוגי שבו שקרנים וגראפומאנים מלמדים אותנו מוסר ושומרים על טוהר-מידותינו. מקובל עלי, מפי שלמה גרודז'נסקי ז"ל, כי יכול אתה לכתוב ביושר ובנאמנות על כל נושא ואדם, בתנאי שלא תסתיר את מעורבותך האישית בו, וכך אמנם אני עושה. יכול, אני סבור, אדם לכתוב ביקורת אפילו על יצירתו שלו-עצמו, אך בתנאי אחד — שיחתום את שמו המלא מעל לביקורתו זו, ולא יהא כמוליך-שולל את הקורא.

אין זה קל להגדיר את כתיבתו של זיגמונט פרנקל משום שהיא חומקת לכיוונים שונים שחלקם נראה סוריאליסטי-קאפקאי ואליגורי לגמרי וחלקם כנאטו-ראליסטי בתכלית. עם זאת, בקריאה חוזרת של הקובץ כולו עולים כמה קווים-יכר שמאפיינים את סיפוריו מעבר להבדלים שבין סגנונותיו השונים. בכל הסיפורים, בין האגדיים ובין הריאליסטיים — קיימת הקפדה כמעט "ייקית" על הדיוק בפרטים, הקפדה חמורה בכל הקשור ל"חומריות" של הסיפור, והיא אולי פרי צירוף שני פניו האחרים של זיגמונט פרנקל — היותו גם צייר-להנאתו (הוא פירסם גם כמה ספרוני-ילדים

חתום על

עיתון 77

שכתב וצייר בעצמו), והיותו על פי מקצועו מתכנן-מכונות, מקצוע הדורש, עדיין, מידת-מה של דיוק והקפדה על פרטים. על כל פנים, בסיפוריו תורמת תכונה זו למידה רבה של אמינות, גם כשמדובר בעולם אגדי הנראה לעיתים כתרגיל מחשבתי.

נוסף על כך מאפיין במידה מרובה, והוא שדמיונו, גם בהתפרעו נותר קר, קורטי ומדויק, כאילו הוא מודד את החלומות ואת האגדות בסרגל ומדווח לנו קטע אחר קטע; ומצד שני, המציאות בסיפוריו הריאליסטיים מקבלת אף היא איזה מימד מנוכר ומרגיז כאחד, כמו בסיפור, "הים" או בסיפורו המרכזי "התמנון". איזו נימה מדווחת-יובשנית במכוון, מעין אירוניה דקה מן הדקה המסתתרת מאחורי חיתוך נכון של תיאורים והתרחשויות באנאליים-לכאורה. גישה זו אכן מתחייבת-ממש מן האופי הסוריאליסטי היסודי של מרבית סיפוריו, כשהכיוון הוא מן הריאליה, ל-עיתים אפילו מן היסוד הדוקומנטרי, אל היסוד הסינטי, הסוריאליסטי (כך למשל בסיפור "החיפוש", ושוב — "התמנון"). אך המאפיין את זיגמונט פרנקל הוא שגם בהגיע העלילה לאותה התגעשות קרה של דמיון פרוץ — נותרת אותה הקפדה קנאית ומחושבת על פרטים, והיא שמחזקת איזה יסוד של הגיון וסדר בתוך עולם שממשותו נתערערה, ולעיתים דומה שה-סדר המוחלט הזה הוא המוות, היסוד האחרון, ההגיוני ובר-התקוף, הפותר חלומות ומציאות גם יחד.

ואכן, אם נבדוק את סיומי סיפוריו נראה כי המוות או סיפּוּ מקנן ברבים מהם: "הטיפוס", "האוייב", "האיכר והנחש", "הבסיליסקים", "התמנון", "מטריות מתות", "האמבטיה", "החתול", "הגיליוטינה", "החי-פוש", "מלאך המוות" ו"מלאך האמת" — והרי בואת מנינו כמעט את רוב סיפורי הקובץ. עם זאת אוהב זיגמונט פרנקל את ההפתעה, או ה"פואנטה" שבא-מת נות הסיפורי-קצר, ורוב סיומי הסיפורים אכן ניחן באותה תכונה של הפתעה שבאה כאילו לפתור, בצורה מחוכמת, את המשוואה שהציב הסופר לעצמו ולקורא מראשית הסיפור. אכן, לעיתים ההקפדה הצורנית הזו מביאה עימה נימה מעט דיאקטית בהרצאתו של הסופר, ונוצר רושם כלשהו של מלאכותיות ושל סיפור שכלתני מדי.

אחרי קאפקא קשה כמובן להעריך סיפורים קאפקאיים במהותם גם כאשר הם טובים בסוגם, כגון — "האיכר והנחש", "האמבטיה", "החתול" או "הרב דמוקלס". ייתכן כי לכתוב כיום סיפור קאפקאי זה כמו לכתוב סוניטה בתקופה הקלאסית. הצורה, המתכונת — נתן-נות מראש, וכל אחד יוצק בהן כמיטב כשרונו והש-ראתו; ה"סוניטה יכולה להיות טובה או גרועה אך היא תישאר תמיד סוניטה ולא דבר-מה אחר. וכך הסיפור הקאפקאי — לעולם הוא לא יהיה סיפור לא-קאפקאי.

ההתייחסות היותר מעמיקה, מבחינה תימאטית, צריכה אולי לקחת בחשבון דווקא את סיפוריו הכמו-ריאליסטיים של זיגמונט פרנקל, שחותם של מקום ותקופה, ושל ביוגרפיה אישית, טבוע בהם, ועם זאת היסוד האגדי הוא חלק בלתי-נפרד בהם, אם לא הצייר שעליו הם שוורים. כוונתי לסיפורים כגון "האוייב" או "התמנון". "האוייב" הוא סיפורו של חייל מצרי בשם אחמד אשר מוצא מותו במידבר במלחמת ששת-הימים, אך בכל נדודיו וסבלו והתפרפרות גדודו אין הוא רואה אפילו חייל או מטוס ישראלי אחד, וכך מקבלת המלחמה, ופרשת מותו — מימד סוריאליסטי מובהק. אין לאחמד הגווע שום הוכחה לקיומם של הישראלים, וברגעיו האחרונים מעמידה מחשבה זו בספק בעיניו את כל תמונת עולמו ואת כל משמעות חייו ומותו.

מורכב יותר הוא הסיפור המרכזי בקובץ, "התמנון". המספר, שהשתתף כצנחן במלחמת סיני בשנת 1956, חוזר לעירו ותוך כדי חזרתו מן המלחמה נודעת לו מן העתונים פרשת כפר-קאסם. פרשה זו מעוררת בו את זכרונותיו מתקופת הילדות, במלחמת העולם ה-שנייה, כשעיקר העווע נסב על רצח אורחים חפים מפשע בידי חיילים. המשפט והעונש מרגיעים אותו במידת-מה, אך החגיגות שנתנו למעורבים בפרשה בתוך פרקי זמן שאינם עומדים ביחס למעשיהם ולעו-נש שהוטל עליהם — מערערים עליו שוב את תחושת עולמו, וביחוד מעיקה עליו ההרגשה כי מישראל, גרועה ככל שתהיה, אין לאן ללכת. מישקע יסוריו כילד במלחמת העולם השנייה אומר לו בבירור כי ישראל היא מקומו היחיד עלי אדמות. ואז מתפתחת זו הרגשת נקם ועשיית-צדק, וכאן, לאחר כמה קטעי התפלספות היסטורית כוללניים מדי ובלתי-מוצלחים ביותר — מתמקדת העלילה בפרשה של דיג תת-ימי

המעניק למספר אפשרות לבצע מעין "רצח מושלם" באחד ממשתתפיה של אותה פרשה, באמצעות תמנון. לקראת סופו מקבל הסיפור תפנית אגדית במידת-מה, אף כי מוסכרת היטב מבחינה פסיכולוגית. אינסטינקט הומאני שאין להתגבר עליו גורם לו למספר לירות, מבלי דעת מה הוא עושה, בתמנון האימתני, ולהציל מזרועותיו הלופתות את זה שנידון על ידו למוות בחנק ובטביעה.

היסוד האגדי-למחצה שבסימו של הסיפור, וכן אותו סגנון דווחני-מנוכר שבו נוקט המספר לאורך כל הסיפור, כמוסר כרוניקה, על עצמו ועל תקופתו — אינם מסתירים את הזעקה המוסרית הקשה, הנרגשת, שמטית המספר, לוחם-ישראלי נוצל-השואה, החש וה-חושש פן כמה מן הגרועות שבתכונות שונאינו ומרד-פינו במרוצת השנים נהפכו עתה לנורמה מקובלת למדי בישראל ביחסינו כלפי הערבים, ואין הארץ רועדת ומודעזת על כך.

עם זאת, חולשה מוסרית מוסיימת ישנה בסיפור משום שהוא תולש מההקשר את כל מעשי העוול הבוטים שעשינו בערבים, כגון פרשת דיר-יאסין, מבלי לקחת בחשבון שום תנאים ושום הקשר היסטורי כללי יותר שעל רקעו נתרשח מה שהתרחש. אך אולי זהו בדיוק גם המצב כיום — שנעשים מצדנו מעשי בריונות והתגרות בערבים, בלב עריהם המאוכלסות, וללא כל צורך והצדקה, ועם זאת, ולמרות השלום, אנחנו הגנו הצתונים באימה ובסכנת חיים לעומת כל העולם ה-ערבי הסובב אותנו ומתחמש כנגדנו, וגם אילו היינו מתנהגים כמלאכים, ללא דיר-יאסין וללא כפר-קאסם וגם ללא השתוללותם של מתנחלי קריית-ארבע ואנשי הרב כהנא וניתוקה מן המציאות של ממשלת הליכוד — לא היתה משתנה בהרבה הסיטואציה הקיומית היסודית שלנו באזור, ואלמלא הכוח הצבאי שלנו לא היה לנו קיום אלא לימים ספורים

אהוד בן-עזר